

DOI 10.51558/2490-3647.2023.8.2.29

UDK 165.6/.8:001

Primljeno: 09. 06. 2023.

Izvorni naučni rad
Original scientific paper

Vedad Muharemović, Tomislav Tadić

KONTRADIKCIJE ZNANSTVENE MULTIDIMENZIONALNOSTI – JEDAN UVID SA STANOVIŠTA DRUŠTVENE EPISTEMOLOGIJE

Rad problematizira pitanje kontradikcija znanstvene multidimenzionalnosti i koncipiran je kao jedna vrsta priloga o ovoj temi iz ugla društvene epistemologije. Rad ukazuje na činjenicu da su znanstvena multidimenzionalnost i intedisciplinarnost neke od neupitnih kategorija u kontekstu određenja savremene *ideje* znanja i znanosti, ali da kao takve sadrže i svoje dijabolično lice koje se mora uzeti u obzir kada se o njima promišlja u kontekstu aktualne svjetskopovijesne konstelacije. U radu je poseban fokus na problematiziranju statusa humanističkih i društvenih nauka, koje su iz objektivnih globalno-političkih okolnosti i pozadinske logike kapitala, označene kao redundantne i neupotrebljive. U radu se, između ostalog, govori o *pojmovnoj povijesti* i svojevrsnoj *zalihi znanja* o onome što su temeljni korijeni moderne *ideje znanja znanosti*, a u odnosu na što možemo zauzeti jasnije stavove prema savremenim kretanjima vezanim za ovu temu.

Ključne riječi: ideja znanja i znanosti; društvena epistemologija; moderni i postmoderni tip znanja

1. UVOD

Savremenost, onako kako je shvata socijalna i filozofska epistemologija, nedvojbeno podrazumijeva proces tzv. *hibridiziranja znanosti* (Axel Honneth) kao temeljnu agendu za razvoj vitalnih procesa koji obuhvataju modernog čovjeka, *Svijet* i društvo. Bez ove pretpostavke, koja više nije u sferi disputirajućeg *pro et contra*, teško da bi se moglo govoriti o bilo kakvom napretku unutar granica mogućeg iskustva aktualnog

povijesnog momenta. Znanstvenici su razbili vlastite iluzije o tobožnjim “disciplinarnim čistinama” – zamišljenim, idealno-tipskim prostorima u kojima čisto i netaknuto prebiva polje pojmova i iskustava relevantno za njihove studije. Kraj *autoreferencijalnog* karaktera savremene znanosti artikuliše se kroz zbiljske aporije, protivrječnosti i hijatuse sa kojima se suočava konkretni čovjek u svijetu koji više nije jednoznačan, monolitan, postojan, homologičan, simetričan itd. Suočen sa svijetom koji je u stalnom *otporu* prema čovjeku, sam čovjek je morao redefinirati vlastitu poziciju, što je bilo moguće učiniti samo iz horizonta znanosti, jer on je jedino biće koje se bitno izražava i svoj povijesni svijet gradi kroz znanost i znanje. Svijet savremenog čovjeka je zamišljen kao svijet unutar “ambijenta inteligentnog prostora” (Ibrulj 2005) – svijet koji je duboko *fazificiran*, protivrječan i kontrafaktičan – ali, također, i svijet unutar koga je čovjeku ostavljena mogućnost da izađe na kraj sa svim inherentnim mu protivrječnostima.

Krajnja posljedica ovakvog *općeg stava* stavlja nas pred niz nekoliko važnih pitanja o repozicioniranju znanosti u novoj konstelaciji. 1. Kakva je povijesna uloga znanosti u kontekstu klasične *moderne* kada se baštinilo duboko povjerenje u apsolutni subjekt koji može spoznati *jednu* apsolutnu istinu? 2. Kakve promjene u “znanstvenim paradigmama” (Thomas Kuhn) je donio pokušaj velikog “postmodernog projekta” zasnovanog na ideji *fragmentacije, rastakanja i deprivacije* jedne i jedine arhimedovske tačke i *ogledalne suštine* (Richard Rorty) čovjeka i Svijeta? 3. Postoji li neka “skrivena” logika kapitala, transnacionalnih korporacija, koja se zasniva na uvjerenju da su upravo oni ti koji određuju koja znanja su društveno prihvatljiva i kakvo znanje u savremenosti ima smisla? 4. Da li je multidimenzionalnost svojevrsna *sudbina* samo humanističkih i društvenih nauka, ili se, također, odnosi i na druge znanstvene oblasti? 5. Pod kojim okolnostim i iz kojih motiva nastaje teza o tzv. *relativnoj autonomiji znanosti*.

Na neka od ovih pitanja, što je svojevrsna ironija, znanost ne može dati odgovore. Odgovori vrlo često zavise od onih koji diktiraju “trendove” u znanosti – od onih koje dosta apstraktno možemo nazvati *konstruktorima – arhitektama* društvene zbilje i globalnog socijalnog i političkog poretka. Sasvim je sigurno da je jedna od ključnih opasnosti za savremenu znanost i ta da se od nje pokušava napraviti nešto što treba da prati “trendove”, pri tome upadajući u zamku, svjesno a ne iz neznanja, da su trendovi prolazni, lako promjenjivi i visoko kontingentni. U ovom smislu je pitanje određenja znanja i znanosti, neodvojivo od pitanja o onom globalno *političkom* i može se tumačiti kao sredstvo manipulacije! Upravo sa ovim iskušenjima danas se intenzivno suočavaju humanističke i društvene znanosti (tzv. *idiografske* ili znanosti

zasnovane na ljudskom duhu kao centralnoj kategoriji), pri čemu ih se često nastoji prikazati kao gotovo beskorisne, *neupotrebljive* i redundantne u odnosu na ono što se shvata kao slika suvremenog čovjeka. Iza ovakvih *arhetipova* savremenosti često stoji, kako ističe Zygmunt Bauman, banalna kapitalistička logika redukcije i reifikacije čovjeka na prostu binarnu opoziciju: uspio i propao.

Kako je u savremenosti praktično sve svodivo na ono *reificirajuće* – pa su temeljni odnosi među *ljudima* svedeni na odnose među *stvarima*, tako se i sama “stvar” (Heidegger) znanosti nastoji “postvariti”. U procesu svjesnog “postvarenja” znanja i znanosti provodi se jedna vrsta fenomenološke redukcije same ljudske biti / ljudskog duha – na puku stvar, koja zaključujući po principima formalne logike, može biti *upotrebljiva* i *zamjenjiva*. U ovoj konfiguraciji, *Duh* postaje *višak*, a čovjek postaje puki *resurs*. Društvena epistemologija se, u ovom smislu, ispostavlja kao izrazito kritička disciplina koja jasno ukazuje na katastrofalne posljedice ovakvog pristupa *humanumu*. Ona sama nije dovoljna za ovaj podvig, ali u kontesktu *multi-disciplinarnog* i *multidimenzionalnog* karaktera, zasnovanog na suradnji sa drugim oblastima unutar korpusa idiografskih nauka, ona postaje odlučujuća prepreka onim aspiracijama koje nastoje vidjeti kraj “humanistike” u što skorijem periodu. U ovom tekstu, izložit ćemo jedan uvid sa stanovišta društvene epistemologije – u formi nacrtu ili prolegomenona – o stvarnim i potencijalnim ambivalencijama i protivrječnostima znanstvene multidimenzionalnosti kao determinisanog okvira za razvoj znanja u savremenim povijesnim prilikama.

2. KONTRAFAKTIČNOSTI POVIJESNIH KONSTELACIJA ZNANJA

Kada se otvaramo prema pitanju “znanosti” i onome što ona znači iz ugla savremenosti, onda se nesporno suočavamo sa protivrječnostima, parakonzistentnim formama logičke aksiomatike na kojima se vjeruje da počiva ono fundirajuće – ono arhimedovsko – iz koga se navodno može odrediti bitni karakter sveukupne savremenosti i unutar nje riješiti povijesna zagonetka koja se sažima u triangulaciji: čovjek, povijest, kosmos. U granicama ovog trianglera uspostavlja se onaj čovjekov transcendentnalno-topografski (Lukach) odnos prema svijetu koji je moguće misliti samo u granicama vlastite (singularne) povijesti tj. u granicama vlastitog vremena koje je čovjeku dato na raspolaganje. Grci koji su prvi jasno uočili važnost onoga “znati”, kroz formu logosa, postavili su kao najvišu vrlinu princip racionalne spoznaje svijeta – one spoznaje koja se više ne može zasnivati na *mythosu* kao formi određenja “apsolutizma zbilje” kako to u svojim studijama iz hermeneutike znanosti naziva

Hans Blumenberg. U njihovoj epistemološkoj optici još se nije došlo do pojma *znanosti*, kako će ga reterminologizirati tek gnoseologija Novog vijeka počevši sa Francisom Baconom a zaključno sa najvažnijom studijom u pogledu razumijevanja toka i uloge znanosti u budućnosti, Kantovom *Kritikom čistoga uma*. Grci, koji se ispostavljaju kao “prvi veliki epistemolozi”, operiraju dalekosežnijim, dubljim, slojevitijom pojmom – pojmom *znanja*, a o čemu, među mnogim fragmentima predsokratske filozofije svjedoči Heraklitov 41. fragment: ἔν τὸ σοφόν ἐπίστασθαι γνῶμην, fragment u kome do izražaja dolazi tvrdnja da je pravo/mudro znanje ono koje je vezano za pravilnu/logičku – na raciju zasnovanu prosudbu, pa se kao pretpostavka ovog znanja zasnovanog na racionalnoj konstrukciji jedne vrste kozmologije pojavljuje preduslov tzv. γνῶμην ἔχειν – razumijevajuće znanje svijeta koji je zasnovan na racionalnim principima i kao takav racionalno misliv. U Helena se pitanje o onome šta danas shvatamo kao znanost bitno reducira na temelj i počelo, svrhovitost sveukupne ljudske egzistencije – na znanje i na ono “moći znati” infantilno shvaćeno čak i na nivou “posebnog organa”.

Moderne koncepcije i rekonceptualizacije pitanja znanja i znanosti, počevši od srednjovjekovnih recepcija grčkih filozofa, otvorit će put za shvatanje i formiranje pojma tzv. “stroge znanosti” (Descartes, Husserl i dr.) koju karakterizira *rigidnost metode* unutar jednog znanstvenog polja, disciplinarno čistunstvo i holistička isključivost epistemološke perspektive koje se arogantno tretira kao izraziti prerogativ “povlaštenih znanosti”. Ovaj “hermetični” ideal deriviran je iz okreta ka induktivističkim logikama u ranoj modernosti i podrazumijevao je da svijet ne možemo i ne trebamo više objašnjavati “odozgo” – od apstraktnih počela i principa, nego “odozdo” i to na bazi konkretnih granica “mogućeg iskustva” (Kant) ljudske spoznaje. Zamka o koju se sapslela hermeneutika znanosti klasične moderne počiva u koncepciji “metafizike subjekta” – tvrdnji i vjerovanju da, uprkos svemu, postoji jedna apsolutna istina koju može dosegnuti i momentima umne egzaltacije spoznati samo-svjesni/apsolutni subjekat (Hegel). Među mnogim prigovorima novovjekovnom idealu znanja i znanosti, posebno u obzoru Heideggerove egzistencijalne analitike tubitka, a čak i radikalnije u Carl Schmittovoj formulaciji, kazat će se da novovjekovni principi znanosti i znanja praktično se nisu odvojili – bitno diferencirali – od svojih skolastičkih inspiracija, nego su samo promijenili svoj susptancijalni karakter u smislu usmjerenosti na apoteozu i deifikaciju subjekta Uma. Drugim riječima, ono što je skolastička onto-teologija i njeno ustrojstvo tretirala kao pitanje kranjeg Bića – Boga, sada je transsupstancijalizirano u svoj sekularni adekvat – subjektov Um.

Raspadom “ideala” klasične modernosti: uma, slobode, intelektualnosti u grozotama i monstroznostima Drugog svjetskog rata, kako su to najbolje opisali Theodor W. Adorno i Max Horkheimer u *Dijalektici prosvjetiteljstva*, postalo je jasno da logika moderne znanosti koja se zasniva na tehničkoj racionalnosti linearnog tipa i eksponencijalnom porastu “matematičkog uma”, svijet može odvesti u potpunu konflagraciju. Ova vrsta konflagracije ne sastoji se tek u pukoj, sa izvjesnog stanovišta i banalnoj, logici proizvodnje sredstava masovnog uništenja (Ulrich Beck), nego u daleko većoj opasnosti: opasnosti potpune recesije ljudskog duha. Ključna nevolja sa konceptom “recesije ljudskog duha” – ono bitno u čemu se sastoji njena opasnost, zorno se manifestuje u činjenici da se sada *čovjek* nastoji svesti na puko tehničko biće, na *instrument* i što je najgore – na *resurs*.

Jean-François Lyotard u postavkama i granicama svoje “sociologije znanja” – “postmodernom stanju kao izvještaju o stanju znanja u XX st.”, pokazat će do koje granice su demaskirane sve iluzije klasične ideje *znanja* zasnovanog na karakterističnom tipu racionalnosti i *narativnosti*. Za razliku od moderne epohe, unutar koje su narativi bili sredstvo (auto)legitimacije znanja, savremenost nakon velikih društvenih promjena, karakterizira duboko povjerenje u tzv. *znanstveno znanje* čija se struktura može sažeti u tri ključna momenta: 1) informatizacija i tehnologizacija svijeta u kome živimo; 2) nastanak *informatičkog* tipa društva; 3) dominacija multinacionalnog i transnacionalnog kapitala.

Za razliku od protivrječnosti, ambivalencija i dihotomija na kojima je počivalo narativno znanje moderne, te kudikamo duboko baštinjenog vjerovanja da je znanje svrha samom sebi, ovaj novi tip društva – informatičko i informacijsko društvo – proizveo je takave tipove znanja koji se više ne mogu inkapsulirati u okvire neke “staklaste suštine” (Richard Rorty) koja bi trebala da zrcali krajnju suštinu čovjekove egzistencije i egzistencijalne topografije. Informatičko i informacijsko društvo, metaforički kazano, rasprsnulo je sva zrcala u kojima se čovjek još prepoznavao kao što su cjelovitost, jedinstvenost, homogenost, homeomorfičnost itd. Umjesto jedinstvene i cjelovite slike čovjeka i znanja, nastupilo je doba *fragmenata*, elemenata i atoma svega bitno povijesnog, duhovnog i ljudskog. Ključne procese u ovakvom društvu predvode multinacionalne kompanije koje svojim kapitalom imaju sposobnost, kroz uticaj na bitne globalne *političke* makroaktere, određivati i legitimirati ono što je uopće i prihvatljivo kao znanje! U okolnostima nepostojanja “jedne istine” unutar sfere socijalne ontologije, postaje nemoguće ostati na planu razmišljanja da se sada jednom i *jedinstvenom* metodom mogu objasniti i procesi unutar same znanosti. Iz ovog hektičnog konteksta zasnovanog na razumijevanju

sveukupnih procesa vezanih za razvitak modernosti postaje potpuno jasno zašto se kurs moderne znanosti orijentirao ka *metodološkom anarhizmu* i načelu “sve ide” i to eksplicitno u djelu Paula Feyerabenda.

Metodološki anarhizam Paula Feyerabenda tako je pokazao, između ostalog, da se u objašnjavanju ovih fragmenata, elemenata i atoma, u lyotardovskom okviru postmodernog stanja, više ne može govoriti o jednoj metodi koja bi bila univerzalna sa stanovišta tumačenja svijeta i čovjeka u bitno redefinisanoj egzistencijalnoj poziciji. Kako bi se bilo u stanju objasniti procese, ontološke situacije i uopće ono što je relevantno za *stvar* same spoznaje u novim povijesnim konstelacijama, sada se moraju uzeti u obzir novi epistemološki okviri – okviri multidimenzionalnosti i interdisciplinarnosti. Bitna karakteristika ove nove slike znanosti sadržana je u činjenici da ona više ne poznaje rigidne granice humanističkih, biomedicinskih i tehničkih nauka, te da se istraživačke pojave unutar istih sada tretiraju iz različitih metodološko-metodičkih pozicija. Flagrantan primjer jednog ovakvog pristupa danas je vidljiv u polju *ljudskog zdravlja*, gdje se pitanje istog dovodi u korelaciju spram socijalnih uslova u kojima pojedinac živi, ličnog životnog stila (koji je opet uvjetovan nizom izvanjskih faktora), genetskih karakteristika, neposredne dijagnoze i anamneze itd. Ovaj niz uzroka i posljedica mogao bi se nastaviti u nedogled. Ono što je izvjesno, jeste to da se pitanje ljudskog zdravlja danas mora tretirati holistički te razumijevati s obzirom na svoju sociološku pozadinu, biomedicinsku konstelaciju, opće povijesne prilike itd. Drugim riječima, ljudsko zdravlje, kao najdragocjenije svojstvo svakog pojedinca, postaje predmetom multidimenzionalnog znanstvenog istraživanja.

U širem epistemološkom smislu, vezano za multidimenzionalnost i njene neminovnosti u XXI st., neophodno je ukazati na koncept *relativne autonomije nauke*, o kome je pisao Norbert Elias. Elias, kao izuzetni poznavatelj prilika u modernoj znanosti, pokazuje da su stanovišta savremenosti predodređena na međudisciplinarnu saradnju i to kako na planu koordinacije i konvergencije različitih znanstvenih perspektiva (npr. suradnja biologije, sociologije, kognitivne znanosti) s ciljem objašnjavanja nekog partikularnog fenomena, tako i na planu *intraznanstvene* saradnje. Ovakav pristup podrazumijeva “kraj” tzv. “čistih” disciplina unutar jedne nauke, pa tako npr. sama sociologija kulture i nema neki osobit značaj ako istovremeno u kalkulus vlastitih istraživanja ne uzima koncepte iz sociologije politike, sociologije religije, sociologije znanja i sl. Konkretno rečeno, na primjeru sociologije, sasvim je jasno da su predmeti istraživanja *zasebnih socioloških disciplina* već bitno determinirani kao *relativno autonomni*.

Moderne humanističke znanosti nedvosmisleno stoje duboko u samoj jezgri teze o relativnoj autonomiji znanosti. Znanost o književnost npr. shvaćena kao *teorija književnosti* danas je gotovo nemisliva izvan korpusa *estetičkih teorija*, analitičke filozofije i uvida iz sociologije kulture. Studije Manfreda Franka sabrane u rukopisu *Kazivo i nekazivo*, s akcentom na esej: *Šta je književni tekst i što znači razumjeti ga?*, zorno prikazuju nužnost *relativne autonomije znanosti* s ciljem maksimiziranja kvalitativnog i hermeneutičkog potencijala prostora koji definiramo kao *teorija književnosti*.

3. ZNANOST KAO SAMOPOTVRĐIVANJE I ZNANOST KAO DRUŠTVENO PRIHVATLJIVA KONSTRUKCIJA

Ako je tačno da je povijest totalitet zbilje kako su učili marksisti – da je “povijest zbilje” svojevrsni pleonazam, jer povijest uvijek unutar društvenih i humanističkih znanosti jeste zbilja, odnosno, misliti zbilju implicira misliti povijest, onda taj totalitet reprezentuje sabiralište raznolikih, polivalentnih, komplementarnih, disparatnih, djelimično kontinuirajućih i često diskontinuirajućih ideja, socio-kulturnih i socio-političkih entiteta, raznolikih vrsta identiteta, te polivalentnih znanstvenih paradigmi, koncepata, obrazaca i istraživanja. Teško je zamisliti i determinisati identitet *povijesti* bez identiteta *znanosti* i onoga što znanost analitički implicira u svom pojmovnom smislu; istraživanje, kolaboriranje, “pretpostavke i pobijanja” u nekom poperovskom smislu, te njezin konstantan atribut sumnje u ono što (pozitivistički) jeste svijet ispunjen određenim faktima, relacijama i fenomenima. Modernistička slika znanja i znanosti kao kontinuiranog progresa i rasta saznanja, saznajnih procesa i znanstvenih zaključaka kao temeljnih istina u nekom prosvjetiteljski koncipiranom projektu unutar savremenih konstelacija dobijaju *fazificiraniji* karakter. Znanost se u savremenom smislu nastoji razumijevati kao kompleksni intelektualni projekt ili intelektualna aktivnost *raskrivanja* zakonitosti prirodnih i društvenih fenomena ali ne više onako kako je poimana iz optike modernizma kako smo pokazali u prethodnom poglavlju. Nasljeđe koje je znanost jako dugo kontinuirala u smislu modusa kojima je samu sebe perpetuirala i legitimirala datira indirektno još od Aristotelovog govora o „prvom nepokretnom pokretniku (τὸ πρῶτον κινουὺν ἀκίνητον)” iz 12. knjige *Metafizike*.

Ideja po kojoj neki *neuvjetovani objektivitet*, koji u logičkom i ontološkom smislu ima primaran i primordijalan status, koji je “nepokretan” a sve ostalo, sav totalitet *ens creatum*-a dovodi u stanje pokretljivosti, indirektno se kao ideal transponirala i u samo značenje znanosti. Drugim riječima, znanost od tog doba pa do njenog zenita

u doba moderniteta figurira kao jedan modus ljudskog samopotvrđivanja, koji uz filozofiju kao najvišu formu kulturalne samosvijesti ima karakter neke savršenosti, nepromjenljivosti i “trajne aktualnosti” kakvu ima “prvi nepokretni pokretnik”. On je uzrok pokretljivosti *physis-a*, a sam je “nepokretan”, upravo zato što je apsolutno oblikovan, apsolutno svrhovit i postoji mimo zakona kojima su podređene stvari prirode. Drugim riječima, stvari *physis-a* su određene *kinesis-om*, kretanjem, onim što Aristotel naziva *entelehijom* (ἐντελέχεια), koja omogućava da bića prelaze iz stanja svojih potencijalnosti u neko svrhovito, oblikovano stanje (prelazak iz procesa prema svrhovito oblikovanoj strukturi). Aristotel u svojoj *Fizici* to detaljno objašnjava preko četiri uzroka (*causa materialis*, *causa formalis*, *causa efficiens*, *causa finalis*) i njima su subjektirana fizikalna bića i njihovi procesi. “Nepokretni pokretač”, neki neuvjetovani objektivitet, Deus, itd. egzistira s one strane tih povijesnih i temporalnih determinacija, on nije podređen entelehijom i kretanjima iz potencijaliteta ka aktualitetu, a ta slika savršenog bića koje figurira na takav transtemporalan i transpovijesni način postala je idealom znanosti.

Znanost drugim riječima nastoji imati neku vrstu sebeprezentacije na način da je ono idealno, savršeno, trajno aktualno analogno atributima o kojima govori Aristotel, a koji u medijskoj skolastičkoj tradiciji imaju karakter Boga. Ideal *nepromjenljivosti* se identifikovao sa prikazom savršenosti (jer je, suprotno tome, ono nesavršeno podložno mnijenju), jer je nepromjenljivost – nepokretnost iz razloga što joj ne treba potencijalitet, entelehija, dok, s druge strane, promjenljivost predstavlja centralni atribut stvari i bića koja nisu savršena, koja su varijabilna, podložna mnijenju, stalnom kretanju iz jednog potencijaliteta ka nekoj formi aktualiteta koji nikada nije dovršiv, finalizovan i oblikovan kao neka vrsta stabilne i nepromjenljive aktualnosti.

Stoga je intencija reprezentacije znanosti bila analogna reprezentaciji filozofije. Filozofija je figurirala kao *kraljica svih znanosti*, kao metafizika koja jasno diferencira *bit* od *pojavnosti*, dok je znanost figurirala kao svojevrsni intelektualni monolit, koji jednom otkrivene, eksplicirane i u znanstvene paradigme, znanstvene formulacije objektivizirane prirodne fenomene tretira kao forme univerzalnog algoritma. Znanost je, drugim riječima, poimana kao aktivnost koja u sebi analitički implicira pojam nepokretnosti analogno nepokretnosti savršenog bića, jer je nesavršenim bićima i aktivnostima dodijeljena uloga pokretljivosti, potencijaliteta i entelehije.

U *savremenim* razmatranjima o sociološkim i historijskim značenjima znanosti ova slika znanosti postaje predmetom kritike. Ta kritika zahtijeva preispitivanje

ovakvog statusa znanosti jer isti raskriva neku vrstu *znanstvenog dogmatizma*, onog što je Comte istakao diferencirajući vremenski (historijski) i dogmatski karakter znanosti. Znanost se počinje razmatrati kao vrsta rada znanstvenih subjekata koji su svjesni znanstvenog *falsifikacionizma* (Popper), koji svojim znanstvenim radom tendiraju određenoj nomotetičnosti i univerzalizmu, ali koji istovremeno ističu i intrinzičnost dubioznog karaktera znanstvenog rada. S druge strane Bourdieu ističe veoma važne refleksije po oba znanstvena karaktera, kako u smislu znanosti kao modernistički shvaćenog projekta koji tendira transhistoričnosti, tako i znanosti koja je samopropitujuća, kritična, diskontinuirajuća, falibilna i koja Cartesiusov *dubito, ergo sum* posjeduje u imanentnom smislu.

Pierre Bourdieu u tom smislu postavlja pitanje:

“Kako je moguće za povijesnu aktivnost, poput znanstvene aktivnosti, da producira transpovijesne istine – *istine neovisne od povijesti* – odvojene od svih veza kako prostora tako i vremena, a koje važe kao vječno univerzalne i validne?” (2004: 1).

Zapravo je francuska intelektualna tradicija historičara i filozofa znanosti, primarno istraživanja Gastona Bachelarda, inicirala ovo Bourdieovo sociološko-historijsko preispitivanje samog karaktera znanosti i preokret u odnosu na razumijevanje znanosti kao jedne forme univerzalizacije znanja koje na apsolutno plauzibilan način producira serije suština *znanstvenog znanja* odvojenog od pojavnosti *ordinarnog znanja*.

Bourdieu piše da:

“Skolastička, logička ili epistemološka vizija znanosti nudi, kako kaže Carnap, ‘racionalnu rekonstrukciju’ znanstvenih praksi, ili, kako to Reichenbach kaže, ‘logičku zamjenu za stvarne procese’ za koje se pretpostavlja da odgovaraju tim procesima. ‘Opis’, ističe Reichenbach, ‘nije kopija stvarne misli, već konstrukcija ekvivalenta’. (...) Suprotstavljajući se idealizaciji znanstvene prakse koju vrši ova normativna epistemologija, Gaston Bachelard je prije mnogo godina istakao da je epistemologija previše razmišljala o istinama etablirane znanosti, a nedovoljno o greškama nauke u razvoju, znanstvenoj aktivnosti kakva ona zapravo jeste.” (Ibid. 3)

Ta *znanstvena aktivnost* zahtijeva rekonstrukciju kako u smislu rekonstrukcije njenog pijedestala koji karakterizira univerzalna izvjesnost (tradirana iz novovjekovne epistemologije, u smislu *ogledalnih suština* koje zrcali neki naš rafinirani/sublimirani

Ratio, kako ističe Rorty), tako i u smislu njene rekonstrukcije, odnosno, kritičke refleksije i revalorizacije njene intrinzičke skeptičnosti. Šta to implicira? To implicira kritiku znanosti kao apsolutne izvjesnosti (znanosti koja je amnestirana od neke vrste povijesnosti i *znanstvene entelehije*) te kritiku mertonistički shvaćene koncepcije znanosti koja u sebi ima inkorporiranu predstavu o znanstvenom istraživanju, znanstvenim procesima, inovacijama, strukturama i paradigmatama kao komunitarno, bezinteresno organizovane djelatnosti koju oblikuje predani i organizovani skepticizam oko onoga što je njen predmet i njeno otkriće (znanstvena paradigma, znanstvena istina, etc.).

Prva kritika je važna iz razloga što znanost već odavno nema status metafizički izvjesne aktivnosti koja kontinuirano i akumulativno dovodi do neke forme univerzalnog i neupitnog znanja o skrivenim suštinama prirodnog i društvenog svijeta. Međutim, nama je od iznimne važnosti refleksivnost i autorefleksivnost znanosti koja je omogućena zahvaljujući, prije svega društvenim i humanističkim znanostima. To spada u predmet ove tzv. druge kritike u kojoj se znanost i dalje veoma često, a posebno unutar prirodnoznanstvenih i biomedicinskih teorija i istraživačkih praksi, predstavlja na jedan mertonistički način. Diskurs o znanstvenom radu, znanstvenoj zajednici i samoj znanosti i njenom proizvodu – znanstvenoj istini, tretira se u tom smislu na univerzalan način, pri čemu možemo upotrijebiti pojam koji uvodi Karl Mannheim; to tretiranje je *slobodnolebdeće* (Manheim), sa pretpostavljenim uvjerenjem o slobodnom i rapidnom distribuiranju ili proliferaciji znanstvenog znanja koje je nastalo radom znanstvenika u ambijentu intrinzičnog skepticizma i bezinteresnosti.

To znači da se znanost zamišlja kao svojevrsna utopijska sfera apsolutno idealnog, objektivnog i bezinteresnog djelovanja znanstvenika (pojedinačno ili u formi znanstvenih grupa) koji vrše iluminaciju suština prirodnih i društvenih fenomena efektivnim “stavljanjem u zagrada” svojih socio-kulturnih pozadina, subjektivnosti i predrasuda. Bezinteresnost se poima u formi vrijednosno neutralne pozicije znanosti i samih znanstvenika, u formi prakticiranja znanosti u ime samoga znanja bez odnosa prema njenim materijalnim (ekonomskim, političkim, ideološkim, vojnim, kulturološkim, te, generalno rečeno, povijesnim) implikacijama i konzekvencama. Drugi dio ovog važnog kritičkog diskursa o statusu znanosti tiče se njene *skeptičnosti* koja se predstavlja i razumijeva na jedan totalno imanentan i implicitno strukturišući način. Znanost se reprezentira kao totalna manifestacija naše racionalnosti, kao objektivacija prosvjetiteljskog projekta ili objektivacija “metafizike subjektivnosti”. U tom smislu ona propituje i sumnja u ono što je rezultat ili proizvod njenog djelovanja, ona

normativno-operativno konstantno vrši korektivno djelovanje i izvodi proces sumnje usmjeren ka predmetima svog saznanja. Tim svojim karakteristikama znanost ireverzibilno i neupitno vrši vlastito odvajanje od metafizičkih i religijskih svjetonazora i intencija koje imaju dogmatizirajući, nepropitujući te aksiomatski status. Ono što se, u konačnici, pokazuje kako znanost ili znanstveno raspolaganje “istinom” nije uvijek praksa znanstvene valorizacije, znanstvenog propitivanja već često kreiranja alternativnih znanstvenih i/ili društvenih istina.

Znanstvena istina (shvaćena kao konkretno otkriće) ima intenciju da takvom ostane dosta dugo, te da tendira svojevrsnoj formi *naturalizirajućeg znanja i istine*. Zašto nam je u tom smislu Bourdieu dragocjen? Jer on eksplicitno pokazuje kako znanost nije apsolutno objektivna, te kako znanstveni rad uveliko ovisi o prostorno-vremenskom kontekstu, o znanstvenicima i njihovom *moratoriju nad znanjem*, o samom porijeklu znanstvenog rada, ugledu znanstvenih i akademskih institucija, njihovom prestižu, finansijskom stimuliranju, pa čak i o nacionalnosti. Ovdje se ne možemo detaljno baviti svim argumentacijama koje nam nudi Bourdieu u korist teze kako ova društvena determinacija pogađa ne samo društvene i humanističke znanosti, nego i prirodnoznanstvene i biomedicinske te tehničke znanosti. Ali sama činjenica da znanost uveliko svjedoči amalgamiranju fundamentalnih istraživanja s jedne, te aplikativnih istraživanja s druge strane, te da svjedočimo rapidnom i često dominantnom djelovanju industrijskih, korporacijskih istraživanja, ugovornih istraživačkih asocijacija koje čine timovi znanstvenika koji suportiraju interese velikih korporacija, farmaceutskih tvrtki ili vojnih kompanija, dovoljno govore u prilog tezi kako znanost ne figurira na jedan *djevičanski i transhistorijski* način.

Znanost je, kao i svaka druga vrsta ljudskog samopotvrđivanja, djelatnost u društveno *dramaturgijskom* smislu (Goffman). Neovisno o njenom društvenom determinizmu znanost nije puka repetitivna djelatnost, arhiviranje prošlih ideja i saznanja, koji se nekom didaktičkom epistemologijom kontinuirano prenosi sa znanstvenih subjekata prema široj društvenoj zbilji, nego je riječ o djelatnosti koja stremlji svojevrsnoj autentičnoj reprezentaciji kvantuma zbilje (prirodne i konstruirane) na jedan kolaborativan i multimetodski način. Čak i kada je osamljen, znanstvenik afirmira svoje invencije u okviru znanstvenog polja koje čini znanstvena zajednica sa svojim znanstvenim publikacijama i prezentacijama, te društvena valorizacija i rekognicija “znanstvenog kapitala”, tako da produkcija znanja i znanstvene istine od strane nekog znanstvenog genija kao osamljenog pojedinca zahtijeva društvene uvjete u kojima se njegova invencija kreira, valorizira i zadobija status znanstvene istine.

Libido scientifica je stoga, posebno u eri rapidnih prirodnih i društvenih transformacija, u eri digitalizacije i kreolizacije svijeta u kojem živimo, iznimno multidisciplinarna i transdisciplinarna aktivnost (ili bi pak to trebala da bude). Kompleksnost istraživanja i inovacije određenog znanstvenog predmeta zahtijeva kolaborativnu djelatnost raznolikih eksperata koji svojim konceptualnim i metodološkim instrumentarijima doprinose razumijevanju, perpetuiranju ili pak transformiranju i inventiranju određenih znanstvenih istina. Pri tome, ne može se ignorirati kako u toj multidimenzionalnoj i multidisciplinarnoj karakterizaciji znanosti postoje one vrste društvenog djelovanja koje nisu samo manifestacija kolaborativne i kooperativne prakse, nego često znaju biti i stvar određene konfliktnosti ili nepriznavanja (cf. Ibid. 23-24) nekih znanstvenih otkrića ukoliko ista dolaze iz laboratorija, instituta, inkubatora ili univerziteta koji u doba scijentifikacije i bibliometrijske kvantifikacije znanja nemaju utjecajan i prevalirajući status. S druge strane, znanstvena djelatnost često producira svojevrsni antagonizam između “teorijskog” i “tehničkog kapitala”. Wei Hong (2008) ukazuje na kompetitivnost i borbu za znanstveni, intelektualni i društveni autoritet, unutar jednog kineskog laboratorija za izotop u kojem je sukob interesa indukovao nadmetanje između nosilaca teorijskog tehnološkog kapitala, što je zauzvrat uzrokovalo duboki interpersonalni konflikt (Sismondo 2011).

Znanost, stoga, iako često promatrana kao usamljena aktivnost nekog znanstvenog subjekta, ne može egzistirati na robinzonovski, karantinizovani način. Ona je, kao dio empirijske zbilje, ispunjena “repetitivnim situacijama” i “repetitivnim odgovorima na određena pitanja” (Collins 1983), ispunjena je specifičnim formama znanstvenih struktura i znanstvenih stavova, koji dijelom transcendiraju već transcendirani karakter modernistički poimane znanstvene prakse, ali ga dijelom i perpetuiraju u pravcu znanstvene dokse koja se reprezentuje na *naturalizirajući*, a to *a fortiori* znači, na *ideologizirajući* način (što opet burdijeovski ima implikacije u smislu simboličke moći, simboličkog nasilja, i generalno, koncentraciju i proliferaciju moći). To znači da određeni znanstveni interesi tendiraju ka svojevrsnom metafizičkom realizmu kojeg je kritizirao Hilary Putnam. S druge strane, ostaje neupitnim multimetodski i multidisciplinarni, te transdisciplinarni karakter znanosti u današnje vrijeme. Nije riječ samo o interpersonalnim relacijama znanstvenika koji kolaborativnom istraživačkom praksom dolaze do “znanstvenih paradigmi” kao reprezentacija “normalne znanosti” u onom smislu o kojem govori Thomas Kuhn, nego je riječ o kolaborativnoj djelatnosti znanstvenog, tehničkog i tehnološkog rada, uključenosti materijala, robotike i digitalnih komponenti savremenog svijeta uz

istovremenu uključenost znanstvenika kao direktnih društvenih aktera znanstvenog polja.

“...znanstveno znanje je dijelom materijalizovano, te se znanstveni habitus ne može promišljati striktno samo kao ljudski predmet. Stoga, skoro svi radovi unutar STS (prim. prev. Science and Technology Studies) veliku nadu polažu materijalima ili predmetima sa kojima znanstvenici i drugi tehnički radnici interagiraju.” (Khun 2013: 92)

To implicira jednu veoma važnu činjenicu – da u multidisciplinarnom znanstvenom polju metodološki gledano ne postoji razlika između ljudi kao znanstvenika i *ne-ljudi* (npr. u polju robotike), iako i ti predmeti nastaju kao rezultat ili kao konstrukcija kognitivnih kapaciteta ljudi, odnosno znanstvenih subjekata. Ali cijeli niz znanstvenih istraživanja nemoguć je danas bez promišljanja i o ovoj vrsti kolaboracione prakse. Ta se multidisciplinarnost posebno ogleda u onome što npr. Karin Knorr Cetina naziva “epistemičkom kulturom” koja implicira materijalnu, tehnološku i tehničku infrastrukturu koja zajedno sa znanstvenicima vrši produkciju specifičnih znanja u distinktivnim znanstvenim kulturama i disciplinarnim poljima, te implicira kolaborativan angažman tih distinktivnih znanstvenih disciplina koje dovode do novih zajedničkih znanstvenih saznanja i znanstvenih istina (Knorr Cetina 1999). Takva kolaborativna praksa i iskustva distinktivnih metodoloških pozicija različitih znanosti zahtijeva i transdisciplinarnu karakterizaciju znanja ponad pojedinačnih i grupnih multimetodskih postupaka, odnosno ponad znanstveno etabliranih metoda i znanstvenoistraživačkih praksi.

Ona involvira i učestvovanje subjekata izvan akademske zajednice ili nekog znanstvenog laboratorija, instituta i inkubatora, uključujući kreatore političkih odluka, privredne subjekte i organizacije, nevladin sektor, neformalne grupe, predstavnike civilnog društva, itd. kako bi se *intaktni* karakter znanstvenog znanja podvrgao “kuri mršavljenja subjektiviteta” (Vattimo), kako bi se govorilo o znanosti društvenog senzibiliteta i svojevrsnoj saradničkoj prijemčivosti aktera znanstvenog znanja i aplikativnim konzekvencama samog znanja u okviru stvarnih društvenih relacija, problema i izazova koji u savremenim društvenim konstelacijama imaju nepredvidiv i nekontroliran karakter. Pri tome, poseban oprez treba biti usmjeren ka sve dominantnijoj praksi tretiranja teorijskog znanja na efemeran i neefektivan način. Tu je od odsudnog značaja uloga društvenih i humanističkih znanosti u raskrivanju i kritičkoj refleksiji ovih intencija i strategija koje kao zajedničke premise imaju diskreditaciju teorijskog mišljenja i teorijskog rada. Pored krize univerzitetskog polja

obrazovanja, nestimulirajućih finansijskih i statusnih praksi, ključnu ulogu imaju i organizacije koje imaju status neakademske institucije (MMF, Svjetska banka, različite vlade i privatne fondacije) koje postaju dijelom “agende” za istraživački rad znanstvenika (Boron 1999). Pri tome se teorijsko mišljenje tretira arhaičnim i tržišno nekoherentnim ili neupotrebljivim, a zapravo se ključan udio društvenih i humanističkih nauka nalazi u ovim multidisciplinarnim i transdisciplinarnim platformama znanosti koje ne produciraju samo određeni znanstveni produkt neposredne upotrebne vrijednosti, nego se na aktivan, holističan i kritički način, uključujući i društvene pokrete, utječe na potencijalno transformativan karakter zajednice i društva.

4. ZAKLJUČAK

Razmišljanja u ovom radu mogu se sažeti u sljedeće tačke:

1. Pitanje znanstvene multidimenzionalnosti neophodno je sagledavati isključivo iz perspektive niza *protivrječnosti* koje sačinjavaju samu jezgru ovog metodološkog konstrukta. Da bi se bilo u stanju odrediti prema ovom *konstruktu* i njegovim granicama mora se pozicionirati u perspektivu pristupa koji se zasniva na *pojmovnoj povijesti* (Begriffsgeschichte), na tragu Maxa Webera, Hansa Blumenberga i Martina Heideggera.
2. Društvena epistemologija kao sociološka disciplina koja na stanoviti način propituje *uslove pod kojima se konstruišu znanja* omogućava dosta solidan okvir za razumijevanje i određenje problematike multidimenzionalnosti i interdisciplinarnosti u savremenim društvenim konstelacijama. Pri tome društvenu epistemologiju ne označavamo kategorično i samo kao sociološku disciplinu, jer je ona kao takva nastala iz tradicionalne filozofske epistemologije, u odnosu na koju je nadogradila određene pojmove i stavove. Iako se smatra da je nastala na marginama filozofske epistemologije i da tretira izvanfilozofska pitanja, nju ne možemo odvojiti od filozofskog mišljenja i kategorički označiti kao čisto sociološku disciplinu, jer je već u svom imenu multidisciplinarna.
3. Sam idealno-tipski okvir *multidimenzionalnosti* svoje izvorište ima u prevladavanju klasičnih – *modernističkih* – shvatanja ideje znanja i znanosti, te se sastoji u logičko-ontološkom okviru Descartesovog stava o “metodološkoj skepsi”. U složenoj korelaciji shvatanja modernog pojma *znanosti* predo-

minantan je obrazac *znanja* koje je sposobno samo sebe *opovrgnuti* onda kada se smatra da su stvoreni objektivni preduslovi za takvo nešto. Iz ovoga se jasno može zaključiti da je za objašnjavanje pojava u *stvarnosti* sada neophodno izlaziti izvan okvira “disciplinarnog čistunstva” i, sljedstveno tome, odbaciti povjerenje u objektivnu istinu koja postoji neovisno od svijesti subjekta. Pojava *postmodernih* shvatanja znanosti i znanja u ovom smislu odigrala je presudnu ulogu, te se, bez obzira na moguće kritike koncepta *postmodernosti*, u ovom aspektu, mora priznati validnost i plauzibilnost takvih promišljanja.

4. Ovaj princip iluminirao je načelo tzv. relativne autonomije znanosti (Norbert Elias), iz čega se može deducirati čitav niz epistemološko-ontoloških okvira vezanih za nemogućnost spoznaje određenog fenomena iz perspektive definirajućih granica pojedinih znanstvenih disciplina. U ovom kontekstu, odbacuje se ideja znanosti kao *autorefleksivnosti*. U eksplicitno epistemološkom smislu, savremenost u kojoj živimo sa stanovišta ideje znanja i znanosti bitno je definirana *metodološkim anarhizmom* o čemu je blagodatno pisao Paul Feyerabend u klasičnom rukopisu *Protiv metode*.
5. Pitanje ideje znanja i znanosti, situirano u optiku multidimenzionalnosti, svakako se mora kritički i dubinski sagledati i u kontekstu logike *liberalnog kapitala*, te onih složenih figuracijskih odnosa koji sada sežu do makroaktera političke i socijalne moći koji u aktulanom trenutku svijestke povijesti mogu odrediti koja su to znanja “upotrebljiva”, stoga i prihvatljiva, a koja to nisu. U ovom kontekstu treba tretirati *krizu* humansitičkih i društvenih znanosti, koje se, iz supstancije vlastite prirode, opiru kapitalističko kulturalnoj hegemoniji i redukciji na ono u *trenutku/trendu* upotrebljivo.

BIBLIOGRAFIJA

1. Bourdieu, Pierre (2004), *Science of Science and Reflexivity*, Polity Press, Cambridge
2. Boron, Atilio (1999), "A Social Theory or the 21st Century?", *Current Sociology*, 47(4), 47-64.
3. Collins, Randall (1983), "Micromethods as a basis for Macrosociology", *Urban Life*, 12, 184-202.
4. Hong, Wei (2008), "Domination in a Scientific Field: Capital Struggle in a Chinese Isotope Lab", *Social Study of Science*, 38(4), 543-570.
5. Konrr Cetina, Karin (1999), *Epistemic Cultures. How the Sciences make Knowledge*, Harvard University Press, Cambridge:
6. Lyotard, Jean-Francois (2005), *Postmoderno stanje - izvještaj o znanju*, Ibis grafika, Zagreb
7. Elias, Norbert (2007), *Što je sociologija?*, Antibarbarus, Zagreb
8. Feyerabend, Paul (1987), *Protiv metode*, Veselin Masleša, Sarajevo
9. Ibrulj, Nijaz (2005), *Stoljeće rearanžiranja*. FDT, Sarajevo.
10. Kuhn, Thomas (2013), *Struktura znanstvenih revolucija*, Jesenski i Turk, Zagreb
11. Sismondo, Sergio (2011), "Corporate Disguises in Medical Science: Dodging the Interest Repertoire", *Bulletin of Science, Technology & Society*, 31(6) 482-492.

CONTRADICTIONS OF SCIENTIFIC MULTIDIMENSIONALITY - A SOCIAL EPISTEMOLOGY INSIGHT

Summary:

The paper problematizes the issue of contradictions of scientific multidimensionality and is devised as a contribution to the topic from the perspective of social epistemology. The paper points to the fact that scientific multidimensionality and interdisciplinarity are some of the unquestionable categories in the defining of contemporary notions of knowledge and science, and that, as such, they inherently possess negative aspects, which must be taken into consideration when reflected on within the current world history. The paper in particular foregrounds the problem of the status of humanities and social sciences which are marked as redundant and practically useless, due to the objective global and political circumstances and the rearguard capitalist logic. Moreover, the paper also discusses the conceptual history and a sort of knowledge stock of the fundamental roots of the modern notion of scientific knowledge, about which we can take more clear positions to contemporary discussions on the topic.

Keywords: the notion of knowledge and science; social epistemology; modern and postmodern knowledge

Adresa autora
Authors' address

Vedad Muharemović
Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet
vedad.muharemovic@ff.unsa.ba

Tomislav Tadić
Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet
tomislav.tadic@ff.unsa.ba

